

Alette Smeulers

ANGSTAANJAGEND
NORMAAL

Over oorlogsmisdadigers,
genocideplegers en terroristen

ALFABET UITGEVERS

2025

Inhoud

	Voorwoord	9
	Inleiding	13
1	De destructieve leider	37
2	De fanaticus	85
3	De carrièremaker	124
4	De toegewijde onderdaan	175
5	De professional	223
6	De true believer	248
7	De soldaten van God	281
8	De wreker	324
9	De profiteur	362
10	De crimineel	413
11	De sadist en het seksuele roofdier	446
12	De gestoorde gek	492
13	De volger	537
14	De uitgebuite en gecompromitteerde dader	582
	Conclusie	633
	Dankwoord	655
	Bibliografie	659

Inleiding

De wereld staat in brand. Op televisie zien we bijna dagelijks beelden voorbijkomen van geweld en terreur. Er zijn oorlogen waar maar geen einde aan lijkt te komen (Soedan), conflicten die onoplosbaar lijken (Israël/Palestina) en staten die zich weinig aantrekken van de in het internationaal recht vastgestelde regels over soevereiniteit (waaronder Rusland). We zien de opkomst van ‘de sterke man’: autocratische politieke leiders en staatshoofden die een ongelimiteerde macht naar zich toe willen trekken, die zich afzetten tegen de rechtsstaat en zich weinig aantrekken van de noodzakelijke scheiding der machten en de rechten van de mens zoals vastgelegd in de internationale verdragen.

Met dergelijke autocratische leiders in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (VN), en door de ondermijning van het Internationaal Strafhof, is de internationale rechtsorde op z’n retour. Het is een trend die moeilijk te keren is. Doordat de wereld sinds de opkomst van het internet veel kleiner is geworden en propaganda veel sneller verspreid kan worden door alle technologische ontwikkelingen, is wat echt en waar is, steeds moeilijker te onderscheiden van wat dat niet is. George Orwells 1984 lijkt steeds dichterbij te komen, ook voor ons, in wat we dachten dat het stabiele, vrije en democratische Westen was.

Hoe kunnen we het tij keren? Hoe kunnen we onze democratie weer versterken? Hoe kunnen we voorkomen dat we opnieuw afglijden naar oorlog, geweld en dictatuur? Een eerste stap daarin is de oorzaken te begrijpen en de processen te herkennen die leiden tot de afbrokkeling van de democratie en tot de opkomst van polariserende, autocratische en uiteindelijk mogelijk gewelddadige leiders.

De belangrijkste les die ik heb geleerd en die ik met dit boek mee wil geven, is dat de wereld niet opgedeeld kan worden in zwart en wit of in goed en kwaad, in mensen die deugen en mensen die niet deugen. De afgelopen dertig jaar heb ik onderzoek gedaan naar daders: oorlogsmisdadigers, genocideplegers, terroristen, dictators, hun volgers en iedereen die bij extreem politiek geweld betrokken is geweest. Dat heeft mij geleerd dat de meeste daders angstaanjagend normaal zijn. Daders worden niet als zodanig geboren. De meeste daders zijn gewone mensen, zoals u en ik, die onder bepaalde omstandigheden tot daders verworden, vaak zonder dat ze het zelf door hebben.

Opvallend daarbij is dat daders zichzelf nooit als daders zien, maar altijd als slachtoffers die tegen het echte kwaad vechten. Het is juist dit vermogen van ons als mensen om de waarheid op z'n kop te zetten en onszelf als goed te blijven zien, zelfs als we extreem leed toebrengen en verschrikkelijke misdrijven begaan, dat zo gevaarlijk is en ons tot daders kan maken.

Dit boek laat aan de hand van vele daders en dadertypes zien hoe iemand een dader wordt. Het laat zien hoe verschillend daders zijn, hoe anders hun drijfveren kunnen zijn, hoe anders hun levenspad kan zijn, maar hoe ze toch allemaal op hun beurt bij verschrikkelijke misdrijven betrokken kunnen raken.

En ook dat weer op heel uiteenlopende manieren. Een dader kan anderen martelen of vermoorden, of kan degene zijn die het bevel daartoe geeft, of die anderen hier door haat-

zaaien toe aanzet. Daders kunnen politieke leiders zijn die het land besturen en repressief of genocidaal beleid uitzetten. Of ze kunnen de naaste medewerkers van die leiders zijn en zodoende degenen die dat beleid uitvoeren. Rijken uit de elite kunnen daders zijn, als ze meegaan in moorddadig beleid omdat ze ervan kunnen profiteren, of als ze niets tegen de machthebbers inbrengen uit angst dat ze daarmee hun rijkdom, macht en status zullen verliezen.

Het boek gaat ook over bureaucraten die moreel onjuiste opdrachten uitvoeren, over rechters die discriminerende wetten zonder meer toepassen, over journalisten die alleen nog maar opschrijven wat de dictator wil horen, en over gezagsgetrouwe burgers die aan een kwaadaardige autoriteit blijven gehoorzamen. Het gaat over iedereen die wegstijgt als het noodlot en leed anderen treft.

In dit boek gaat het dus over de situaties waarin het gruwelijk mis is gegaan en waarin daadwerkelijk oorlogsmisdrijven, genocide, repressie en terreuraanslagen zijn gepleegd. Het gaat over mensen en daders die hieraan hebben bijgedragen, maar laat vooral de weg zien die naar die misdaden tegen de menselijkheid heeft geleid. Kijkend naar de wereld om ons heen, zie ik de voor mij zo herkenbare stadia van waar het mis dreigt te gaan. De apathie die er heerst en die velen laat denken: ach, het zal wel goed komen, we zijn de kwaadsten niet. We geloven liever in een rechtvaardige wereld dan dat we het gevaar erkennen waarin we verkeren. En bovendien: wij zijn toch goed? Wij deugen toch?

Die houding sust ons in slaap en ook daarom heb ik dit boek geschreven: om te laten zien hoe gewone mensen daders werden en hoe we allemaal daders, mededaders en medeplichtigen kunnen worden. Want dat besef is een eerste vereiste om daderschap te voorkomen. Het boek is dan ook een oproep om ons niet voor de gek te laten houden en om niet uit opportunisme mee te gaan of uit angst te blijven zwijgen. Uiteindelijk kan een destructieve, gewelddadige of

zelfs genocidale leider alleen maar aan de macht blijven als hij door voldoende mensen gesteund wordt, en kunnen we een dergelijke leider alleen omverwerpen als we zijn machtsbasis onderuithalen. Die machtsbasis bestaat uit de steun van een deel van de bevolking, en uit het zwijgen van de rest ervan.

Lange tijd heb ik gedacht dat leiders als Adolf Hitler, Jozef Stalin, Saddam Hoessein, Mao Zedong, Pol Pot en Bashar al-Assad het probleem waren, maar zij kunnen alleen aan de macht blijven als ze voldoende steun uit de bevolking krijgen en als belangrijke instituties zoals het leger, de politie, het overheidsapparaat en de rechterlijke macht hun beleid accepteren. Het grootste probleem van deze tijd is zodoende niet de opkomst van de destructieve leider, maar van de volgers: van degenen die hem als leider kiezen en vervolgens meegaan in zijn destructieve beleid.

Het grootste probleem is wat we destructief volgerschap zouden kunnen noemen. Dit boek laat de voorbeelden zien van daders die een destructief leider volgden, omdat ze in hem geloofden en de wereld beter wilden maken. Ze dachten dat zij goed waren en dat zij het kwaad moesten bestrijden, maar juist door dat te geloven deden ze zelf gruwelijke dingen, of raakten ze daarbij betrokken, of profiteerden ze van de situatie uit opportunisme of keken zwijgend toe. Deze laatste twee (en grootste) groepen hebben het gevoel toch niets aan de wereld te kunnen veranderen en denken vooral aan het eigen belang.

De daders die in dit boek besproken worden, komen uit alle werelddelen en hun verhalen wortelen in een waaier aan historische omstandigheden. Die verhalen spelen zich af in nazi-Duitsland, ten tijde van de genocides in Cambodja (jaren zeventig) en Rwanda (jaren negentig), tijdens het apartheidsregime in Zuid-Afrika, onder de militaire dictaturen in Griekenland en Zuid-Amerika, in de bezette gebieden in Israël, tijdens de oorlogen in Vietnam en voormalig Joegoslavië, in de Islamitische Staat en tijdens de golf van terreuraanslagen op en na 9/11.

Maar dat wil niet zeggen dat het alleen over geschiedenis gaat. Integendeel. De verhalen zijn nog steeds schokkend actueel. Dat was ook wat mij het meest trof toen ik dit boek schreef – de herkenbaarheid van wat er toen gebeurde en van wat nu weer gebeurt, en de wetenschap waar het toe kan leiden.

Steeds opnieuw stellen we onszelf de vraag: wie doet zo iets? Wie zijn deze mensen? Waarom doen ze dit? En dat zijn ook de vragen die in dit boek centraal staan. De uiteindelijk belangrijkste vraag is uiteraard: hoe kunnen we dit voorkomen? Op die vraag kunnen we pas antwoord geven als we de oorzaken van het geweld kennen. Door mijn kennis hierover te delen met een groot publiek, probeer ik bij te dragen aan een betere wereld.

Het begon voor mij allemaal toen ik als kind begon te lezen over de Tweede Wereldoorlog. Ik las vooral verzetsromans en vond in deze boeken mijn jeugdhelden: de mannen en vrouwen in het verzet. Ik bewonderde hun moed. Ze vochten voor vrijheid en rechtvaardigheid en beschermden degenen die gediscrimineerd, gedeporteerd en vermoord werden. Ik hoopte dat ik, als ik ooit een oorlog zou moeten meemaken, zelf ook de moed zou hebben om het juiste te doen en te vechten voor vrijheid, rechtvaardigheid en gelijkheid, dat ik anderen zou durven helpen en beschermen. De verzetsstrijders waren de goeden en ik wilde ook goed zijn. Dat wilde iedereen toch? Maar juist die gedachte intrigeerde mij, want als iedereen goed wilde zijn en een held wilde zijn, waarom waren er dan ook slechteriken? Wie waren dat dan? Wie waren de daders? Niemand wilde toch de dader zijn? Zou ikzelf ook een dader kunnen worden? Ik zou daar nooit bewust voor kiezen, maar was dat voldoende om inderdaad ook nooit een dader te worden? Deze vragen bleven door mijn hoofd spoken en markeerden het begin van mijn zoektocht.

Ik begon te studeren op de universiteit met al deze vra-

gen in mijn achterhoofd. Het antwoord op de eerste vraag, namelijk ‘wat voor mensen zijn daders?’, had ik vrij snel gevonden. De meeste daders zijn namelijk heel gewone mensen. Gezagsgetrouwe burgers zonder criminele achtergrond, gewelddadig verleden of geestelijke stoornis. Het verbaasde en verontrustte mij: zou dit waar kunnen zijn? Zijn het echt gewone mensen? Dus toen vroeg ik me af: hoe kunnen gewone mensen zulke afschuwelijke misdaden plegen? Maar ook: als de daders van zulke misdaden gewone mensen zijn, zou dat dan betekenen dat iedereen een dader kan worden? Zou ik een dader kunnen worden? Zouden mijn familie, vrienden en collega’s daders kunnen worden?

Ik begon te zoeken in de geschiedenisboeken en richtte me op de periodes van massaal geweld. Ik wilde begrijpen waarom zoveel mensen Hitler volgden in zijn genocidale jacht op joden, hoe het te verklaren was dat duizenden mensen hun landgenoten in Rwanda tijdens de genocide in 1994 wreed in stukken hakten, waarom zoveel mannen tijdens oorlogen vrouwen verkrachtten en waarom soldaten en politieagenten politieke tegenstanders zo wreed folterden.

Het zijn vragen die we ook gemakkelijk naar het heden kunnen vertalen. Waarom volgden de Russische soldaten het bevel van Vladimir Poetin op om Oekraïne binnen te vallen? Wat maakt het conflict tussen Israël en de Palestijnen zo gewelddadig en zo ogenschijnlijk onoplosbaar? Waarom kaaptten terroristen vliegtuigen om daarmee de Twin Towers in New York te doorboren, plaatsten ze bommen in Madrid (2004), Londen (2005) en Brussel (2016) en schoten ze in 2015 mensen dood, die in Parijs vrolijk van het nachtleven genoten? Waarom huurde iemand een vrachtwagen om met volle vaart over de Promenade des Anglais in Nice te rijden, waar honderden mensen net hadden genoten van een vuurwerkshow ter ere van de Franse nationale feestdag? Wat was het doel van al deze moorden? Wat probeerden de daders te bereiken en waarom? Hoe kunnen ze geloven dat extreem ge-

weld ooit een oplossing zou kunnen zijn voor welk probleem dan ook? Of waren mijn eerste bevindingen toch verkeerd en waren het toch allemaal gewoon geestelijk gestoorde sadisten?

In mijn onderzoek hanteerde ik een brede definitie van daders. Daders zijn niet alleen de moordenaars en folteraars, die letterlijk bloed aan hun handen hebben, maar ook de politieke en militaire leiders die het beleid hebben bedacht. De staatsfunctionarissen en bureaucraten die alles vervolgens uitzetten en uitvoerden. Maar ook al degenen die een ondersteunende rol hebben gespeeld in het repressieve staatsapparaat en de zakenmensen die het geld, de wapens of de manschappen leverden. Kortom, iedereen die op de een of andere manier bij de misdrijven betrokken was: de leiders, de fysieke daders, de medeplegers, de medeplichtigen, de handlangers. Anders gezegd: ik onderzocht alle kleine radertjes in het repressieve staatsapparaat.

Mijn eerste bevindingen werden bevestigd, namelijk dat de meeste daders inderdaad gewone mensen waren; mensen die vóór de periode van massaal geweld heel gewone gezagsgetrouwe burgers waren. Deze bevinding is frustrerend en bangstigend en wordt treffend geïllustreerd door de uitspraak van de psychiater die Adolf Eichmann psychisch moest evalueren. Eichmann was in nazi-Duitsland belast geweest met het organiseren en uitvoeren van de genocide. Hannah Arendt, de bekende Duits-Amerikaanse filosofe die het proces bijwoonde, schreef er een boek over onder de titel *Eichmann in Jeruzalem – de banaliteit van het kwaad*. Zij tekende de reactie van de psychiater op die niet anders kon dan concluderen dat Eichmann normaal was en daar verbouwereerd aan toevoegde: ‘Normaler, in ieder geval, dan ik ben na hem onderzocht te hebben.’

Arendt zelf was een van de eersten die erop wees dat veel daders heel gewoon en normaal zijn: ‘*terribly and terrifyingly normal*’, oftewel ‘verschrikkelijk en angstaanjagend nor-

maal'. En dat is het meest beangstigende aan het bestuderen van massale gruweldaden: niet het feit dat die ons zouden kunnen worden aangedaan, maar het idee dat wij die zelf zouden kunnen begaan, zoals ook de Pools-Britse socioloog en filosoof Zygmunt Bauman zei. Het zou inderdaad veel geruststellender zijn geweest om te concluderen dat alle daders gek waren en heel anders dan wij, maar dat is dus niet zo.

Ik begon me af te vragen of dat betekende dat we allemaal van nature kwaadaardig zijn en slechts wachten op een moment waarop we ons kunnen uitleven. Staan we te springen om anderen te martelen, verkrachten of vermoorden? Ik kon me dat nauwelijks voorstellen, en de conclusie van vele jaren onderzoek is inderdaad ook niet dat we allemaal intrinsiek slecht zijn of een heel donkere kant hebben. De meesten van ons staan helemaal niet te popelen om geweld te gebruiken. Integendeel: de meeste mensen willen dat juist niet en schrikken ervoor terug, zelfs in tijden van oorlog. Dit soort crisis-situaties laat zelfs zien dat veel mensen ook heel altruïstisch kunnen zijn en soms hun eigen leven in gevaar brengen omdat ze anderen proberen te redden.

Betekent dit dat sommige mensen goed zijn en anderen slecht? Zijn we bij onze geboorte al voorbestemd om dader of helper te worden? Ook die verklaring leek niet te kloppen: want hoe is dan te verklaren dat zoveel gezagsgetrouwe, niet-gewelddadige mensen in een periode van oorlog betrokken konden raken bij gruwelijke misdrijven? Dit bracht me bij het onderzoek van historicus Raul Hilberg en de reeds genoemde filosofe Hannah Arendt, die suggereerden dat er iets heel banaals zit in hoe en wanneer mensen gruwelijke misdaden plegen. Hadden zij gelijk? Kan iedereen vreselijke dingen doen, zoals Philip Zimbardo betoogde in zijn boek *The Lucifer effect*? Het zien van de documentaire *Your neighbour's son*, over een opleiding tot folteraar in Griekenland ten tijde van het kolonelsregime van 1967-1974, overtuigde mij ervan dat iedereen opgeleid en getraind kan worden tot dader. Ik be-

gon te begrijpen dat onder zeer bijzondere en buitengewone omstandigheden zelfs goede mensen tot extreme misdrijven in staat waren.

Hoe we ons gedragen wordt deels bepaald door wie we zijn: door ons erfelijk materiaal, onze genen, en door de manier waarop we opgevoed zijn en hoe ons karakter daardoor is gevormd. Deels wordt ons gedrag ook bepaald door de omstandigheden, omgeving of organisatie waarin we ons bevinden, en door de invloed van de mensen om ons heen. Doorslaggevend zijn uiteindelijk de keuzes die we maken. Maar de keuzevrijheid die we hebben, is in het echt vaak veel beperkter dan we van buitenaf kunnen zien of verwachten. Mensen zijn bovendien erg vatbaar voor invloeden vanuit hun sociale omgeving. We zijn sociale wezens die ergens bij willen horen en die deel willen uitmaken van iets groters. Dit beïnvloedt ons gedrag in veel sterkere mate dan we willen toegeven of zelfs maar in de gaten hebben. We zien onszelf graag als vrije, onafhankelijke en zelfstandige individuen, maar ons gedrag wordt in zeer grote mate bepaald door onze omgeving en onze behoefte om erbij te horen.

Iets anders wat een grote rol speelt, is dat de wereld om ons heen en zoals wij die zien, weliswaar deels gebaseerd is op feiten en hoe die wereld ook echt is, maar in veel belangrijkere mate in hoe wij deze zelf inkleuren en op hoe anderen in onze omgeving dat doen. In veel gevallen volgen we gewoon de stroom en vertrouwen we op het oordeel en de zienswijze van anderen, vooral in extreme en chaotische omstandigheden. Dit kan ervoor zorgen dat gewone en anderszins gezagsgetrouwe burgers betrokken raken bij een genocidecampagne en niet alleen vreselijke misdaden begaan, maar dat zij dit – en dat is nog opmerkelijker – met een zuiver geweten doen, in de volle overtuiging dat ze het juiste doen.

Op basis van mijn onderzoek zie ik mensen dan ook eerder als zwak dan als slecht. Veel mensen missen de moed om tegen het gezag in te gaan, missen de moed om tegen de meer-

derheid in te gaan en missen de moed om hun eigen mening te formuleren en daarnaar te handelen.

De belangrijkste les die ik heb geleerd, is dat mensen niet goed of slecht geboren worden; ze worden niet geboren als folteraars of moordenaars, maar kunnen wel folteraars of moordenaars worden. Mensen passen zich aan en reageren op hun omgeving en kunnen zo geleidelijk *verworden* tot daders. Het is een heel geleidelijk proces waarin het van kwaad tot erger gaat en waarin we ons, zoals de Amerikaanse psycholoog Ervin Staub stelde, op een *continuum of destructiveness* bevinden; een continuüm van destructiviteit.

Mensen die een bevel krijgen om iets vreselijks te doen, zullen dat ook bijna allemaal doen. De druk om een bevel van degene die de leiding heeft op te volgen is enorm groot, net als de druk om maar te doen wat iedereen doet. Dat maakt dat veel mensen gewoon doen wat er van hen gevraagd wordt. Ze denken dat dat ook moet en juist is. Het is om allerlei redenen, die in het boek nader uitgelegd worden, moeilijk om op zo'n moment te weigeren.

Wat echter heel opvallend is, is dat vrijwel alle daders (sadisten en psychopaten uitgezonderd) zich slecht voelen na hun eerste misdrijf. Ze zijn geschokt over hun eigen gruweldaad en voelen zich verschrikkelijk omdat ze zojuist iemand gefolterd of vermoord hebben. Ze willen niets liever dan zo snel mogelijk van die gewetenswroeging afkomen en hun geweten sussen, en pakken alles aan wat hun gedrag kan verklaren of goedpraten; alles wat de misdrijven kan rechtvaardigen of wat er een andere betekenis aan kan geven. Gedachtes als 'ik moet mijn vaderland beschermen', 'ik moest het wel doen omdat ik anders zelf gedood zou worden' en 'het is nu eenmaal oorlog en dit hoort erbij', zijn verklaringen die door het hoofd van de dader zullen vliegen. Dit gaat zo door tot de dader zijn geweten afdoende gesust heeft. Door daders te bestuderen, kwam ik erachter dat de menselijke

geest een ongelooflijk vermogen heeft om zichzelf voor de gek te houden en om zelfs extreme misdrijven als iets goeds en noodzakelijks te definiëren en ook echt zo te gaan zien.

In extreme gevallen kunnen we marteling, moord en genocide gaan zien als iets wat we moesten doen, wat noodzakelijk was en volkomen gelegitimeerd. Ook nieuwe misdrijven plegen is een manier om de misdrijven die daarvoor gepleegd zijn te rechtvaardigen. Een tweede bevel weigeren zou namelijk ook betekenen toe te geven dat we het eerste bevel al niet hadden moeten opvolgen. En op die manier raken we verstrikt in onze eigen psychische valkuil, waarin doorgaan en rechtvaardigingen zoeken de beste optie is, omdat we op die manier de confrontatie met ons geweten uit de weg kunnen gaan. En het werkt. Het werkt in die zin dat daders van zelfs de gruwelijkste misdrijven zichzelf uiteindelijk niet als dader, maar als slachtoffer zien. Niet als kwaadaardig, maar als goed.

Onderzoek toont ook aan dat daders uiteindelijk gewend raken aan extreem geweld en op een gegeven moment helemaal geen last meer hebben van hun geweten. Ze hebben geleerd om hun geweten te sussen, ze geloven in hun eigen excuses en ze houden eraan vast. Dat moeten ze ook wel om psychisch te kunnen overleven, maar het wérkt ook: hoe meer misdrijven daders plegen, hoe overtuigder ze vaak zijn van hun eigen gelijk. Ze voelen geen empathie meer met hun slachtoffers, hebben hun oorspronkelijke twijfels overwonnen en krijgen een soort tunnelvisie. Ze schrikken ook niet meer van het menselijk leed dat ze toebrengen – ze hebben geleerd ermee om te gaan.

Dat transformatieproces is heel gemakkelijk te begrijpen door de handboeken in de sociale psychologie erop na te slaan. Als je weet hoe mensen in bepaalde situaties reageren, dan kun je dat ook toepassen op daders en op de omgeving waarin ze hun misdrijven begaan. Wat ik daaruit leerde was vooral dat veel daders op een heel natuurlijke manier reageer-

den op een uitzonderlijke situatie. Ik leerde dat eigenlijk juist degenen die dat niet deden en die daardoor niet betrokken raakten bij de misdrijven, uitzonderlijk en bijzonder waren. Zoals mijn vroegere verzetshelden.

We zijn snel geneigd te denken dat we de wereld veiliger maken door daders van gruwelijke misdrijven strafrechtelijk te vervolgen en op te sluiten. Maar is dat ook zo? Mijn onderzoek heeft mij geleerd dat het weliswaar een belangrijke eerste stap kan zijn, maar dat het volstrekt onvoldoende is als het daarbij blijft. We kunnen massale gruweldaden slechts voorkomen als we ons realiseren dat de wereld niet is verdeeld in goede en slechte mensen, waarin wij als goede mensen de strijd aangaan met de kwaadaardige mensen.

We moeten ons goed realiseren dat ook wij verschrikkelijke dingen kunnen doen of daaraan kunnen bijdragen. Pas als we dat onder ogen zien, ontwikkelen we het kritische vermogen om ons eigen gedrag goed te beoordelen. Wat de meeste daders namelijk parten speelt, is dat ze dit kritische vermogen zijn kwijtgeraakt, en denken dat zij goed zijn – wat er ook gebeurt en wat ze ook gedaan hebben. Ze denken dat in de strijd van goed tegen kwaad alles geoorloofd is. Het doel heiligt de middelen, denken ze, maar ze realiseren zich daarbij niet dat zij het kwaad geworden kunnen zijn. En dat kwaad met kwaad bestrijden uiteindelijk niet de oplossing is.

Om dat besef goed te laten doordringen, is het van belang de omstandigheden te bestuderen waarin mensen zulke wreedheden begaan en na te gaan hoe deze omstandigheden hun keuzes beïnvloeden en bepalen. We moeten de wisselwerking tussen individuen en hun omgeving bestuderen en leren inzien waar welke keuzes gemaakt worden en waarom en waar ze toe leiden.

Dat is precies wat ik met dit boek heb geprobeerd te doen. Omdat de daders vaak heel gewone mensen zijn, moeten we leren van hun fouten, van de processen die ze hebben door-

lopen en van de verkeerde keuzes die ze gemaakt hebben. Juist daarom vind ik het belangrijk om daders te bestuderen en naar hen te luisteren, om te proberen de wereld door hun ogen te zien en vervolgens te analyseren en te begrijpen waarom ze zulke misdaden hebben gepleegd. Niet om hun misdaden te vergeven of te bagatelliseren, maar om ze te begrijpen en daarvan te leren. Als dat lukt, vinden we misschien een manier om andere mensen ervan te weerhouden om in de toekomst daders te worden, en zo het aantal massale gruweldaden dat plaatsvindt, te stoppen of op zijn minst terug te dringen.

Om de daders te begrijpen, moeten we begrijpen hoe mensen reageren op een bepaalde omgeving en hoe en waarom die hun keuzes bepalen. We moeten leren hoe en waarom dit tot extreem geweld kan leiden. Ik suggereer hiermee overigens absoluut niet dat mensen geen keuzevrijheid hebben. Die hebben ze wel, maar we moeten beter begrijpen waar bepaalde keuzes toe leiden. Ons gedrag wordt voor een groot deel bepaald door onze omgeving, maar door ons gedrag beïnvloeden wij op onze beurt ook weer onze omgeving en dat versterkt elkaar. Juist daarom kan menselijk gedrag zo snel escaleren. In sommige gevallen zijn onze keuzes beperkt, in andere niet. Soms zijn we ons volledig bewust van de opties die we hebben, maar dat is niet altijd het geval. Over het algemeen hebben we een sterke behoefte om erbij te horen, en zijn we geneigd te gehoorzamen en ons te conformeren aan anderen en met de stroom mee te gaan. We hebben dus de neiging om de betekenis die anderen aan een situatie geven, te accepteren en over te nemen. Juist dit kan er in extreme omstandigheden voor zorgen dat mensen geloven dat martelen nodig is om het land veilig te houden, of dat het plegen van genocide deze wereld een betere plek zou maken.

Hoewel de conclusie van mijn onderzoek is dat veel daders heel gewone mensen zijn, moet ook worden gezegd dat dat

niet voor álle daders geldt. Ook zijn niet alle daders vergelijkbaar. Sommige daders hebben namelijk wel een strafblad en een gewelddadig verleden; sommige zijn wel geestelijk gestoord of hebben een aangeboren of verworven neiging tot geweld, maar dat doet er niet aan af dat de meeste daders dat niet hebben. Sommige zijn voortdurend op meedogenloze wijze uit op hun eigen belang wat er ook gebeurt, terwijl andere dat niet doen en om anderen geven. Daders verschillen in de mate waarin ze macht hebben en hun sociale omgeving kunnen beïnvloeden, ze verschillen in de rol die ze spelen en de motieven die hen drijven. Ze hebben allemaal hun eigen geschiedenis. In dat opzicht is ieder mens natuurlijk uniek.

Tegelijkertijd zien we ook duidelijke overeenkomsten tussen daders: Adolf Eichmann, de bureaucraat die een cruciale rol speelde in de organisatie van de genocide op joden in nazi-Duitsland, leek in zijn manier van denken precies op Alfredo Astiz, een militair die tijdens de Vuile Oorlog in Argentinië (1976-1983) in verzetsgroepen infiltreerde en politieke tegenstanders arresteerde. Door daders die op elkaar leken wat betreft hun motief en de wijze waarop ze hun eigen misdaden bezagen te groeperen, ontstond een dadertypologie.

Om hiertoe te komen, verzamelde ik jarenlang informatie over daders, en dan vooral informatie die inzicht gaf in hun motieven, in de manier waarop zij tot hun daden kwamen, en in de wijze waarop ze naar hun eigen daden keken. Als ik voldoende informatie over een dader vond om zijn of haar belangrijkste drijfveren te kunnen vaststellen, probeerde ik eveneens informatie over de omgeving en historische context te verzamelen, om zo een nog beter inzicht te krijgen. Voor de analyse van de daders gebruikte ik de (soms tegenstrijdige) opvattingen van andere wetenschappers en beoordeelde ik hun analyses met de kennis en inzichten uit de sociaalpsychologische literatuur om te begrijpen hoe deze daders psychologisch functioneerden. Vervolgens identificeerde ik de

belangrijkste en opvallendste overeenkomsten en verschillen tussen de verschillende types die zich op die manier steeds duidelijker begonnen af te tekenen.

Ten slotte begon ik categorieën te maken en daar namen aan te geven. Zo ontwikkelde ik geleidelijk aan de verschillende dadertypes. Telkens wanneer ik een nieuwe dader vond waarover voldoende informatie bestond voor een analyse, ging ik na of die persoon bij een bepaald type paste. Als dat zo was, plaatste ik de dader in de betreffende categorie, terwijl ik tegelijkertijd de categorie verfijnde. Als de persoon niet paste, maakte ik een nieuwe categorie en een nieuw type. Dit deed ik totdat ik een verzadigingspunt bereikte en alle daders in mijn database in een bepaalde categorie pasten. Ik kwam uiteindelijk tot veertien verschillende dadertypes.

De typologie van daders houdt zowel rekening met het karakter en de persoonlijke eigenschappen van de dader als met de omgevingsfactoren. Ook houdt de categorisering rekening met de wisselwerking tussen dader en omgeving en met de keuzes die de dader daarin maakt. Het belang van de dadertypologie zit erin dat het laat zien dat zeer vele en zeer verschillende mensen op zeer verschillende manieren bij extreem geweld betrokken kunnen raken. Maar hoewel iedereen een dader (in de breedste zin van het woord) kan worden, kan niet iedereen om het even welk type dader worden. Alleen bepaalde mensen zullen de leiding nemen, terwijl anderen zullen volgen. Sommige zullen opbloeien en carrière maken in een periode van massaal geweld, terwijl andere terughoudend zullen zijn en zich erbuiten zullen proberen te houden. Slechts enkele zullen echt van het geweld gaan genieten, veruit de meeste doen dat niet. Sommige zullen handelen uit persoonlijk gewin, andere omdat ze gedreven worden door hun idealen. Het laat zien hoe mensen in extreme omstandigheden veranderen in daders, maar afhankelijk van hun karakter veranderen ze in verschillende soorten daders.

Elk hoofdstuk van dit boek gaat over een bepaald type dader en bevat illustraties van historische daders die binnen dat type passen. Het boek laat niet alleen zien hoe verschillend daders kunnen zijn, maar ook hoe ze op elkaar inwerken en elkaar aanvullen. Het laat zien hoe groeps- en organisatie-dynamiek werken en hoe deze daders allemaal onmisbare radertjes werden in destructieve en gewelddadige machines.

Met dit boek wil ik al deze radertjes, de kleinere en de grotere, een gezicht geven. De dader die eruitspringt in vergelijking met alle anderen is de destructieve leider (hoofdstuk 1). Dit is de dader die aan de touwtjes trekt, die het beleid maakt en daardoor de context schept waarbinnen de andere daders opereren: het is de dader die aan de top van de commando-structuur staat. Typische voorbeelden van destructieve leiders zijn (voormalige) dictators als Adolf Hitler (nazi-Duitsland), Jozef Stalin (voormalige Sovjet-Unie), Mao Zedong (China), Pol Pot (Cambodja), Idi Amin (Oeganda) en Saddam Hoessein (Irak). Dit zijn slechts een paar van de vele gewelddadige en meedogenloze dictators uit onze geschiedenis. Ook de Russische president Vladimir Poetin, die Oekraïne is binnengevallen, en de recent gevallen Bashar al-Assad van Syrië zijn voorbeelden van destructieve leiders. Terwijl veel andere daders *crimes of obedience* (misdrijven uit gehoorzaamheid) begaan, is de destructieve leider degene die de bevelen geeft in plaats van degene die ze opvolgt. In die zin onderscheidt dit type dader zich van alle andere.

In het eerste hoofdstuk zal ik bespreken wat voor soort mensen destructieve leiders zijn, wat de verschillen en overeenkomsten tussen hen zijn, welke kenmerken en eigenschappen opvallen, of ze al dan niet lijden aan geestelijke beperkingen en wat hen heeft gemaakt tot wie ze zijn. Wat dit hoofdstuk bijzonder actueel maakt, is dat we op dit moment zien dat veel, zelfs democratische verkozen leiders steeds autocratischer worden en dat we kunnen spreken van de opkomst van de ‘sterke man’ in de politiek. Deze leiders willen

absolute macht zonder beperkingen. Ze beschouwen zichzelf als verlicht en trekken zich weinig van de mensenrechten aan. Natuurlijk mogen we ze niet met types als Hitler, Stalin en Saddam Hoessein vergelijken, omdat ze meestal nog geen vergelijkbare misdrijven hebben gepleegd, maar tegelijkertijd zien we wel opmerkelijke parallellen. Het is belangrijk om dat ook te onderkennen, zodat we deze autocraten een halt toe kunnen roepen als het echt vreselijk mis dreigt te gaan.

Naast de destructieve leiders zijn er de fanatici (hoofdstuk 2) die radicale en extremistische ideeën hebben. Door deze ideeën te verspreiden, polariseren ze de wereld en kunnen ze uiteindelijk anderen tot het gebruik van (extreem) geweld aanzetten. Zij zijn de visionairen, de haatpredikers of propagandisten. Zij zetten hun volgelingen, die gedreven worden door een vergelijkbaar fanatiek geloof, aan tot haat en geweld. Zoals de overtuigingsdaders, de *true believers* (hoofdstuk 6) en de soldaten van God (hoofdstuk 7). Al deze dadertypes worden primair gedreven door extremisme of haat. Voorbeelden van dergelijke fanatieke leiders zijn Osama bin Laden en Ayman al-Zawahiri die anderen ophitsten, terwijl veel van de terroristen die betrokken waren bij de aanslagen in Londen, Parijs, Madrid, Brussel en 9/11 gekwalificeerd kunnen worden als soldaten van God, die gedreven werden door religieus fanatisme. Timothy McVeigh, de Amerikaanse terrorist die in 1995 een bom tot ontploffing bracht in Oklahoma waarbij 168 mensen werden gedood, is een voorbeeld van een overtuigingsdader die gedreven werd door een even sterke, zij het seculiere ideologie. In deze hoofdstukken wordt uitgelegd waarom deze daders radicaliseerden en waarom ze in extremistische ideologieën gingen geloven.

Er zijn ook daders die betrokken raken bij extreme politieke geweldsmisdrijven omdat ze uit zijn op persoonlijk of materieel gewin, zoals de carrièremakers (hoofdstuk 3) en de profiteurs (hoofdstuk 9). De carrièremakers, vaak de naaste medewerkers van de destructieve leiders, zijn uit op roem

en aanzien. Illustratieve voorbeelden zijn Hermann Göring en Albert Speer in nazi-Duitsland en Slobodan Milosevic, Radovan Karadzic en Biljana Plavsic in voormalig Joegoslavië. Ze zijn uit op macht, willen hun stempel op de geschiedenis drukken en doen er alles aan om carrière te maken en politieke macht te verwerven. In sommige gevallen lukt dat zo goed dat ze uiteindelijk zelf de destructieve leider worden, zoals Milosevic.

De profiteurs zijn uit op materieel of persoonlijk gewin. Ze geven niet echt om andere mensen en geloven in een strijd van de *survival of the fittest*, vrij vertaald als het recht van de sterkste. Voor hen bieden oorlog en repressie volop kansen om daarvan te profiteren, zonder dat ze dat zelf als problematisch zien. Er zijn bijvoorbeeld veel zakenmensen, zoals de Russische wapenhandelaar Viktor Boet en mensen binnen de private militaire sector, voor wie de oorlog booming business is geworden. Anderen, zoals Josef Mengele, de ambitieuze en wrede naziarts, voerde gruwelijke en wrede experimenten uit op de gevangenen in concentratiekampen, in de hoop dat hij zo een beroemde wetenschapper zou kunnen worden.

De toegewijde onderdanen (hoofdstuk 4) zijn een heel ander type dader. Ze zijn zeer gehoorzaam, extreem loyaal en plichtsgetrouw en zetten zich volledig in voor een bepaalde leider, ideologie of zaak. Ze gehoorzamen elk bevel en doen alles wat nodig is om te slagen. Ze zijn zeer hiërarchisch ingesteld, streberig en willen het beste jongetje van de klas zijn. Ze internaliseren de ideologie en geloven daar op een gegeven moment ook echt in. Ze zijn meestal niet uit op materieel gewin, maar geloven dat de leider, de partij en de ideologie onfeilbaar zijn en twijfelen nooit aan de bevelen die ze krijgen. Ze willen goed zijn in hun werk en gaan daarbij vaak veel verder dan eigenlijk van hen verwacht wordt. Dit type dader ontleent zijn eigenwaarde aan het goed uitvoeren van zijn taak. Daarin slagen maakt hen trots. Ze kunnen geobserveerd raken door de aan hen opgedragen taken, zoals Adolf

Eichmann, of tot het uiterste gaan om hun plicht te vervullen, zoals Kaing Guek Eav, beter bekend als Duch (Cambodjaanse genocide), en Alfredo Astiz (Argentijnse Vuile Oorlog) dat deden.

En dan zijn er nog de professionals (hoofdstuk 5). Dit zijn daders die gedwongen werden om een extreem en zeer zwaar en dwangmatig militair trainingsprogramma te doorlopen, waarin ze met geweld werden opgeleid tot folteraars en moordenaars. In dit hoofdstuk wordt het best gedocumenteerde voorbeeld uit de geschiedenis beschreven, namelijk de opleiding tot folteraar in Griekenland onder het kolonelsregime aldaar (1967-1974). Michaelis Petrou, die dit programma doorliep en een uiterst effectieve folteraar werd, staat in dit hoofdstuk centraal.

Naast de vele gewone en gezagsgetrouwe burgers die dader worden, zijn er ook daders die minder gewoon en gezagsgetrouw zijn. Zij waren al betrokken bij criminele activiteiten en gebruikten de oorlog of andere periodes van politiek geweld om hun criminele activiteiten voort te zetten. Deze daders worden de criminelen genoemd en worden beschreven in hoofdstuk 10. Er zijn veel van dergelijke criminelen (zowel individuen als groepen) die een reputatie hebben opgebouwd als oorlogsmisdadigers. Een voorbeeld daarvan is Zeljko Raznatovic, beter bekend als Arkan, die met zijn Arkan Tijgers vreselijke gruweldaden beging tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië. Er zijn ook daders die een problematisch verleden hadden en een aangeboren of vroeg ontwikkelde neiging tot geweld lijken te hebben, zoals de sadisten en de seksuele roofdieren (hoofdstuk 11). Weer anderen zijn gewoon gestoorde gekken (hoofdstuk 12).

Hoe kunnen we dat verklaren en welke rol spelen ze in het grotere geheel? Ted Kaczynski, de Unabomber, en Anders Breivik, die de aanslagen in Oslo en op Utøya pleegde, worden in deze hoofdstukken besproken, terwijl er ook aandacht

wordt besteed aan enkele terroristen zoals Mohamed Bouhlel (aanslag met vrachtwagen in Nice op 14 juli 2016), Mohammed Merah (aanslag in Toulouse), Mehdi Nemmouche (aanslag op het Joods Museum in Brussel) en Mohamed Emwazi. De laatste is bekender als Jihadi John, de man die James Foley onthoofdde.

De grootste groep daders bestaat waarschijnlijk uit de volgers (hoofdstuk 13). Dit zijn daders die gewoon met de stroom meegaan. Deze groep is misschien wel de opmerkelijkste, omdat ze geen misdaden plegen om een andere reden dan omdat andere mensen dat ook doen. Waarom? En hoe kunnen we dit verklaren? Waarom hebben ze niet gewoon nee gezegd? De focus in dit hoofdstuk ligt onder andere op Reserve Police Battalion 101. Een politiebataljon uit nazi-Duitsland dat talloze joden executeerde en door Christopher Browning is beschreven in zijn boek *Ordinary men*. In dit hoofdstuk ook aandacht voor het bloedbad in My Lai tijdens de Vietnamoorlog en de rol die William Calley daarin speelde, als degene met de hoogste rang die op die dag in My Lai aanwezig was.

Sommige daders worden onderdrukt, zijn zelf slachtoffer en slaan dan uit wanhoop of uit pure wraak toe, zoals de wreker (hoofdstuk 8). In dit hoofdstuk ligt de focus op de Palestijnse zelfmoordterroristen en op de zwarte weduwen uit Tsjetsjenië, die in 2002 veel mensen gijzelden in het theater in Moskou.

Sommige daders zijn kwetsbaar vanwege hun leeftijd of hun achtergrond, of omdat ze tot de slachtoffergroep behoren. Zij worden uitgebuit en misbruikt door de onderdrukkende staat of bezetter en raken zo bij het geweld tegen hun eigen groep betrokken. Het zijn de uitgebuite en gecompromitteerde daders en zij worden besproken in hoofdstuk 14. Ze zijn vaak slachtoffer en dader tegelijk. In dit hoofdstuk diverse voorbeelden van joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden gedwongen om mee te werken met de nazi's.

Ook aandacht voor het gruwelijke askari-systeem, dat in Zuid-Afrika onder het apartheidsregime werd opgezet, en voor kindsoldaten.

Bij de dadertypologie gaat het om prototypes en kunnen bepaalde types ook overlappen. Daders kunnen bovendien van het ene dadertype in het andere veranderen of gemengde motieven hebben. Dominic Ongwen, die in 2021 werd veroordeeld door het Internationaal Strafhof in Den Haag, is een goed voorbeeld: hij was slechts negen jaar oud toen hij ontvoerd werd in Oeganda en door de LRA (Lord Resistance Army) werd gedwongen om zich bij hen aan te sluiten. Hij paste zich snel aan, klom op in de gelederen van de LRA en werd uiteindelijk een van de leiders. Hij was eerst zelf slachtoffer en moest toen hij als kindsoldaat misdrijven begon te plegen, gezien worden als een uitgebuite en gecompromitteerde dader. Dat veranderde toen hij opgroeide en volwassen werd. Vanaf dat moment kan hij waarschijnlijk eerder als een carrière-maker, een true believer of, als we sommige getuigenissen mogen geloven, als een sadist gekwalificeerd worden. Een ander voorbeeld is Milosevic, een op macht beluste carrière-maker en opportunistische politicus die de absolute macht verwierf en een destructieve leider werd. Het kan ook zo zijn dat bepaalde daders in twee of zelfs meer types passen, of dat het niet helemaal duidelijk is welk type dader iemand is. De typologie geeft het belangrijkste kenmerk of de drijvende kracht van een bepaald type weer, maar dit betekent niet dat er niet ook andere motieven meespelen.

Hoewel het boek vol staat met illustratieve voorbeelden uit de geschiedenis, is de typologie niet bedoeld als een beoordelingsinstrument op basis waarvan een individu geanalyseerd kan worden. De typologie is eerder bedoeld als een theoretisch en analytisch kader. Een middel om te laten zien dat er heel veel verschillende typen daders zijn en hoezeer daders van elkaar kunnen verschillen.

In het publieke debat gaan de discussies er vaak over of daders nu wel of geen gewone mensen zijn, of ze nu door gehoorzaamheid of ideologie gedreven worden, en of ze nu wel of geen sadisten zijn. Met dit boek en de typologie hoop ik te laten zien dat het niet een kwestie van het een of het ander is, maar dat alle verklaringen kloppen, omdat er zoveel verschillende dadertypes zijn. En om te laten zien dat ze allemaal een bepaalde rol spelen en elkaar beïnvloeden.

De typologie laat ook zien dat er bepaalde kenmerken zijn die voor alle daders gelden: het zwart-wit- en wij-zij-denken bijvoorbeeld. Het dehumaniseren van de slachtoffergroep en het rationaliseren en rechtvaardigen van de eigen misdrijven zijn andere voorbeelden. De geleidelijke verandering van de samenleving tot eentje waarin discriminatie, repressie en geweld gewoon zijn geworden is een zeer herkenbaar proces. De radicalisering van gewone mensen, de minachting en haat of volstrekte onverschilligheid die ze opeens voor een ander voelen, zelfs voor degenen die vroeger hun vrienden waren. En tot slot het gegeven dat mensen in een bepaalde groep of organisatie en in een specifieke context tot geweld in staat kunnen zijn, waar ze alleen en in hun eentje nooit en te nimmer toe gekomen zouden zijn.

Haat en geweld zijn besmettelijk: ze zetten een kettingreactie in gang die onvermijdelijk escaleert. Het is als vuur: als het eenmaal brandt, is het moeilijk te blussen. De typologie laat zien welk type welke rol speelt en hoe ze andere types beïnvloeden en betrekken bij oorlog, terrorisme en genocide. Ze laat zien hoe de dynamiek werkt: hoe destructieve leiders en fanatici haat kunnen zaaien die leidt tot extreem geweld, georganiseerd door carrièremakers en toegewijde onderdanen en uiteindelijk uitgevoerd door de voetsoldaten die gedreven kunnen worden door allerlei verschillende motieven, zoals eigenbelang, materieel gewin, ideologie, haat, wraak, gehoorzaamheid, conformisme of angst. Het laat ook zien dat in een tijd van oorlog of ander structureel geweld sadisten,

seksuele roofdieren en criminelen uitstekend gedijen en de leiding kunnen overnemen, gesteund door op winst beluste handlangers en medeplichtigen: de profiteurs en daarnaast degenen die alleen maar meedoen om geen andere reden dan de behoefte om erbij te horen, zoals de volgers.

Om extreem menselijk gedrag te verklaren is de context cruciaal, maar ook de persoonlijke aanleg van een dader en de interactie tussen die twee. Daarnaast beïnvloeden beslissingen uit het verleden toekomstige beslissingen en als iemand eenmaal een bepaald pad is ingeslagen, dan zal dit zijn toekomstige beslissingen beïnvloeden. Als dat pad het plegen van massale wreedheden is geweest, dan zal dit verdere wandaden waarschijnlijker maken. Dit is de reden waarom er in het boek zoveel illustratieve voorbeelden staan, waarom het de levensloop van bepaalde daders beschrijft en laat zien hoe ze zijn geworden tot wie ze zijn, en hoe geleidelijk dit is gegaan.

Ik wil ook laten zien hoe deze daders op elkaar inwerken en elkaar aanvullen. We moeten ons realiseren dat ze allemaal verschillende en toch cruciale radertjes zijn in een destructieve machine. Een machine waarin de grote raders de koers bepalen, maar niettemin afhankelijk zijn van de andere, veel kleinere radertjes, omdat ze zonder hen niet kunnen draaien. Door ons dit te realiseren en door een beter inzicht te krijgen in en begrip te krijgen van deze verschillende soorten daders en hun interpersoonlijke dynamiek, kunnen we een genuanceerder beeld van daders krijgen, en zijn we beter in staat om de beste middelen te vinden om mensen in de toekomst te weerhouden van het plegen van massale gruweldaden. Deze misdrijven worden per definitie gepleegd in een periode van structureel geweld waarbij veel mensen betrokken zijn en de vele sociale interacties en sociale dynamiek een cruciale rol spelen.

Dit boek is ook geschreven voor juristen die zich bezighouden met internationale misdrijven, om te laten zien hoe degenen

aan de top van de commandostructuur niet alleen verantwoordelijk zijn voor de directe bevelen die ze geven en voor de misdaden waartoe ze publiekelijk aanzetten, maar ook voor het creëren van een situatie en context waarin extreem geweld wordt uitgelokt, en voor het op gang brengen van een dynamiek die onvermijdelijk zal leiden tot extreem geweld. Door de rollen van de verschillende soorten daders uiteen te zetten en te laten zien hoe ze op elkaar inwerken en elkaar beïnvloeden, probeert dit boek inzicht te verschaffen in deze dynamiek en daarmee aan te tonen dat het internationaal strafrecht rekening moet houden met deze mechanismen en dynamiek bij het bepalen wie de grootste verantwoordelijkheid draagt voor de uitkomsten van deze processen. Het wil laten zien hoe de grote radertjes in de machine de handelingskeuzes van de kleinere radertjes beperken en hoe zij hun gedrag sturen. Het laat zien hoe zij een situatie creëren waarin geweld de waarschijnlijke uitkomst is en dat zij daarvoor verantwoordelijk moeten worden gehouden. Het boek hoopt zo bij te dragen aan een rechtvaardiger internationaal strafrechtstelsel. Dat is een vereiste om bij te kunnen dragen aan vrede en veiligheid.

Bovenal was het mijn doel om de opgedane kennis te delen. Ik hoop dat deze kennis zal helpen om te begrijpen hoe gewone mensen in daders kunnen veranderen, en dat dit bewustzijn ons zal helpen om middelen en manieren te vinden om te voorkomen dat een gevaarlijke situatie escaleert. Ik hoop dat dit boek op deze manier helpt om de dynamiek te herkennen en de gevaren vroegtijdig te onderkennen. Uiteindelijk is het mijn hoop dat we dan beter in staat zijn om tot een wereld te komen die beter en rechtvaardiger is.